

Пена Л.І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(м.Івано-Франківськ)

МОВОЗНАВЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ» ЗА РЕДАКЦІЄЮ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

«Російсько-український словник» за ред. А.Кримського вважають визначною пам'яткою української лексикографії, першим академічним словником, який у 20-30-х рр. ХХ ст. утверджував українську літературну мову й закладав ґрунт для поширення її в різних сферах. У ньому відображено успішні творчі пошуки мовознавців (В.Ганцов, Г.Голоскевич та ін.) у галузі словникарства, сміливі рішення щодо добору національних відповідників до іншомовної лексики, щодо формального і смислового пристосування запозичень, а також тодішні напрями формування норм літературної мови. Високо оцінив словник Ю.Шевельов, назвавши його монументом «українського культурного відродження 20-х років у царині мовознавства».

У час видання названого словника різногалузєва українська термінологія перебувала на стадії активного опрацювання. Оскільки він не є термінним, то очевидно, що в ньому терміни, зокрема й мовознавчі, представлені спорадично. Укладачі зазначають у передмові: «Щодо термінологічного матеріалу з різних паростей знання та техніки, то, розуміється, Словник більш-менш обмежується термінами ширшого – загальноосвітнього – значіння», адже «Докладне розроблення української термінології – завдання спеціальних словників, і ще вимагає воно над собою довгої праці» [1].

У «Російсько-українському словнику» зафіксовано понад 200 термінів із різних мовознавчих розділів (зазначимо, що тут не розмежуємо поняття «термін» і «номенклатура», «номенклатурна одиниця»). Їхня кількість була б

значно більшою, однак ми брали до уваги лише лексеми, позначені як *лінгв.* або *грам.*, а також ті, які й без такого маркування мають виразну мовознавчу належність. Поза аналізом опинилися слова, які можуть бути як загальноживаними, так і термінами (напр., *відокремлення, звертання, об'єкт* і под.).

Терміни з фонетики репрезентовані такими лексемами: на позначення типів звуків за різними ознаками (*голосні, приголосні звуки, притуплені приголосні, протиснений (фрикативний) звук, самоголосний, голосний, голосівка, горловий, горляний, дифтонга, двоголосівка, дзвінки, задньопіднебінний, задньонебінний, зубо-піднебінний, піднебінний звук, передньоязиковий, задньоязиковий, латеральний, боковий, монофтонг, дифтонг (двозвук), дифтонги підносні і спадні або ростучі й падучі, наголос підносний і спадний, ростучий і падучий та ін.*); на позначення органів мовлення (*голосова щілина, голосник, голосова струна, голосове в'язло, голосниця*); на позначення різних фонетичних явищ та процесів (*вокалізація, вокалізування; гіятус, роззів, зияння; дисиміляція, розподоблювання, розподоблення; акомодация; піднебінність та ін.*).

Графіка як розділ лінгвістики репрезентована такими термінами: *літера, буква, гієрогліф*, деякими найменуваннями букв української абетки та алфавітів інших мов (*люди* як назва букви «Л» у церковно-слов'янській азбуці, *ігрек* або *грецьке і, ерик, ер, ерчик, м'який знак*), *глаголиця*, лінгв. *ідеограма, ідеографічне письмо, ідеографія, азбука, альфабет, абетка* тощо.

У словнику засвідчені терміни з морфеміки та словотвору: *значуща частина слова; закінчення; корінь; префікс, приросток, приставка; наросток.*

Терміни з лексикології представлені лексемами на позначення слів за їхнім походженням (*германізм, грецизм, італізм, латинізм*); за належністю до певного пласту лексики (*діалектизм, провінціалізм, канцеляризм, неологізм (мовний), новотвір, чуже, чужомовне, иномовне слово, пестливе ім'я, перифраза і*

парафраза, паремія тощо); найменування типів переносних значень слів (*метафора, метонімія*).

Найчисленнішою є група термінів зі сфери морфології: назви відмінків (*назовний відмінок, давальний одмінок, знахідний відмінок, орудний відмінок, інструменталь, місцевий відмінок, кличний відмінок; непрямі відмінки*) та інших граматичних ознак іменника (*однина, множина, ім'я власне, загальне, збірне та ін.*); назви частин мови та їхніх форм (*іменник, речівник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, дієприслівник, дієприкметник, причасник, прийменник, вигук*). Широко представлені терміносполуки на позначення дієслівних форм та його граматичних категорій: *дієйменник, інфінітив, герундій, герундив, давно минулий, минулий, теперішній, грам. передмайбутній, майбутній (прийдешній) час, імперфект, прямий (пересмний) стан дієслів, стан діяльний, наказовий спосіб (імператив), вольовий спосіб, а також спосіб дійсний, наказовий, умовний; недоконаний вид дієслова, особове дієслово, допомічне дієслово, перехідне дієслово, неперехідне дієслово, починальне дієслово, неправильне дієслово, грам. правильне, нормальне дієслово та ін.* Відображено у словнику терміни на позначення розрядів займенників: *особовий займенник, зворотний, присвійні займенники, стосунковий, відносний (релятивний) займенник, питальний, неозначений, означений, вказівний.*

Окрему групу становлять терміни й терміносполуки із синтаксису: *підмет, обставини місця й часу, просте речення, вставне речення, підрядне речення* тощо. Пунктуація як розділ мовознавства репрезентована такими термінолексемами: *кома, (гал.) протинка; крапка з комою, середник; крапки, кілька крапок (суч. багатокрапка, рос. многоточие); риска, тире; знак оклику; знак питання (запитання); абзац, уступ.*

Зафіксовані у словнику і загальномовознавчі терміни: *аглютинація, лінгв. ізогласа, ізолянтні мови, мертва, нежива, вимерла мова* тощо.

Хоча синонімія в термінології є небажаною, однак її не вдалося уникнути укладачам словника. Пор.: рос. *оборот* відповідають синонімічні *зворот, вираз, вислів; правопис*, застар. *правопись, орфографія; багатомовний словник, словник кількох мов* та ін.

«Російсько-український словник» фіксує велику кількість різночастиномовних похідних від мовознавчих термінів: *монофтонг – (з)монофтонгізування* (дія), *монофтонгізація, (з)монофтонгізуватися; лексика – лексичний, лексикон, лексиконовий, лексикон(ч)ик, лексикограф, лексикографічний, лексикографія, лексиколог, лексикологія, лексикологічний* тощо.

В аналізованому словнику натрапляємо на мовознавчі терміни, які свідчать про намагання укладачів зберегти національне обличчя української терміносистеми. Напр., поряд із *діяктологія* (діялект) наведено *говорознавство* (говір), відповідно: *діяктолог* і *говорознавець*. Із цією ж метою, вважаємо, подано і такі лексеми, як *асиміляція* та *асимілювання, вокалізація* та *вокалізування* й под.: у цих парах друге слово утворене шляхом додавання до іншомовної твірної основи питомого українського суфікса. У синонімічних словах *новограматичний* і *неограматичний* запозичений суфікс *нео-* замінений власним *ново-*. Стійка тенденція до «українізування» простежується й у загальноживаних словах, пор.: *деталізація* і *деталізування, детонація* і *детонування, децентралізація* і *децентралізування, європеїзація* і *європеїзування* та багато ін.

Словник фіксує фемінітиви, утворені на базі мовознавчих термінів: *лінгвістка, мовознавиця*.

Більшість термінів, зафіксованих словником, притаманні сучасній мовознавчій терміносистемі. Деякі не стали надбанням нашого часу. Є й такі, які, на нашу думку, варто було б увести до наукового вжитку.

Література

Російсько-український словник / Ред.: В.М.Ганцов, Г.К.Голоскевич, М.М.Грінченкова. Гол. ред.: акад. А.Е.Кримський. 1924. Електронна версія російсько-українського словника / Підготував О.Телемко. К., 2007. Режим доступу: Krymskyi_Ahatanhel/Ros-ukr_akademichnyi_slovnyk.pdf.

Пена Л.І. Мовознавча термінологія в «Російсько-українському словнику» за редакцією Агатангела Кримського. *Ідентичність. Дискурс. Імагологія. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з іноземною участю до 150-річчя Агатангела Кримського*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 133-136.